

Stanisław Liszewski

Uniwersytet Łódzki
Instytut Geografii Miast i Turyzmu

BADANIA TURYSTYCZNE NAD ŁODZIĄ I JEJ OBSZAREM METROPOLITALNYM

Zarys treści: Praca ma charakter przeglądowny, a jej celem było zidentyfikowanie opublikowanych prac naukowych dotyczących turystyki na terenie Łodzi i strefy podmiejskiej oraz wyjazdów turystycznych łodzian. Wykonana kwerenda pozwoliła zgromadzić około 90 artykułów i prac zwartych, które podzielono na osiem grup tematycznych, a następnie przeprowadzono ich analizę merytoryczną. Nazwy tych grup stały się tytułami podrozdziałów pracy. Są to: zasoby turystyczne miasta, zagospodarowanie turystyczne Łodzi, przestrzeń turystyczna, aktywność turystyczna mieszkańców Łodzi, ruch turystyczny, produkt turystyczny – strategia rozwoju turystyki, inne badania oraz badania turystyczne prowadzone nad strefą podmiejską – obszarem metropolitalnym Łodzi. W zakończeniu autor dokonał podziału prowadzonych badań turystycznych na kilka etapów, wyjaśniając dotychczasowy stan zaawansowania badań turystycznych nad Łodzią i jej obszarem metropolitalnym, a następnie zasugerował dalsze kierunki badań.

Słowa kluczowe: badania turystyczne nad Łodzią, badania turystyczne nad strefą podmiejską – obszarem metropolitalnym Łodzi.

1. WSTĘP

Łódź z racji swojego położenia geograficznego, genezy i wybitnie przemysłowego charakteru nie należała nigdy w przeszłości do miast atrakcyjnych turystycznie. Znajdowało to odbicie w minimalizowaniu informacji o mieście w przewodnikach turystycznych, informatorach czy innych materiałach promocyjnych. Dlatego przyjazdy turystyczne do Łodzi po I wojnie światowej, a zwłaszcza po II wojnie, kiedy nastąpił rozwój turystyki masowej, były niewielkie.

Wybitnie przemysłowy charakter Łodzi, w której nie było atrakcyjnych obiektów starej architektury sakralnej czy świeckiej, a także brak wyraźnego zainteresowania władz lokalnych rozwojem turystyki oraz nieliczna grupa inteligencji (państwowe szkoły wyższe powstały w Łodzi dopiero w 1945 r.) spowodował, że miasto i okolice znane były niekiedy z powieści W. Reymonta jako „ziemia obiecana”, ale zupełnie nieznaną jako „przestrzeń turystyczna”.

Powstanie, rozwój i dorobek naukowy oraz dydaktyczny łódzkiego ośrodka akademickiego w zakresie geografii turystyki i turystyki został przedstawiony

w odrębnym artykule (LISZEWSKI 2013). W tej pracy autor pragnie skoncentrować się na omówieniu najważniejszych wyników badań prowadzonych nad turystyką w Łodzi i kształtującym się obszarze metropolitalnym, który przestrzennie zbliżony jest do wielokrotnie delimitowanej przez innych autorów strefy podmiejskiej Łodzi, a później Łódzkiej Aglomeracji Miejskiej.

Artykuł ma charakter przeglądowny i dotyczy wyników prac badawczych prowadzonych przez pracowników wyższych uczelni Łodzi (Uniwersytet Łódzki, Politechnika Łódzka, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa). Autorowi nie udało się znaleźć prac badawczych dotyczących turystyki w Łodzi i obszarze metropolitalnym, które powstały w innych ośrodkach akademickich, co nie oznacza, że takie nie istnieją.

Za prace badawcze uznano także opracowania tekstowe lub kartograficzne, które opierają się na materiałach i źródłach empirycznych zgromadzonych przez autora, a zostały następnie przeanalizowane i opracowane przy zastosowaniu metod naukowych. Zaliczo-

no tu również prace o charakterze teoretycznym, które powstały w Łodzi lub w których Łódź czy obszar metropolitalny stanowią ilustrację opracowanej teorii, modelu itp.

W tym opracowaniu, z nielicznymi tylko wyjątkami, zrezygnowano z prezentacji publikacji o charakterze przewodnikowym, informatorów, folderów reklamowych itp., które zwykle powstają jako kompilacje istniejących wcześniej prac. Nie analizowano również prac, które nie zostały opublikowane (prace magisterskie, licencjackie, dyplomowe i inne), choć ich wartość poznawcza jest często bardzo znacząca.

W artykule omówione zostaną w pierwszej kolejności publikacje dotyczące Łodzi, a następnie strefy podmiejskiej (obszaru metropolitalnego).

2. ZASOBY TURYSTYCZNE MIASTA

Korzystając z określenia zamieszczonego w pracy A. KOWALCZYKA (2000), zasobami turystycznymi nazywać będziemy „obiektownie istniejące atrybuty środowiska przyrodniczego i społecznego, które stają się walorami turystycznymi dopiero po dokonaniu przez turystę pozytywnej oceny w procesie percepcji”. Jak wynika z tego określenia, pojęcie „zasoby” jest nowsze od terminu „walory turystyczne”.

W pierwszej kolejności wymienimy te opracowania, w których autorzy prezentowali różne zasoby turystyczne Łodzi i strefy podmiejskiej, które mogą być wykorzystane do budowy produktu czy produktów turystycznych miasta i okolicy, promocji i wreszcie zachęty do jego odwiedzenia w celach poznawczych, rozrywkowych lub innych uznawanych współcześnie za turystyczne.

Jak już wcześniej powiedziano, Łódź ze względu na swoje położenie geograficzne i przeszłość nie dysponuje konkurencyjnymi walorami czy atrakcjami przyrodniczymi, które mogłyby stanowić zachętę do odwiedzin turystycznych. Z publikacji, które poświęcone są walorom przyrodniczym miasta warto wymienić serię prac dotyczących parków i ogrodów wypoczynkowych Łodzi. Badania nad tymi przestrzeniami jako obszarami interesującymi poznawczo, ale także wypoczynkowo czy rekreacyjnie od wielu lat prowadzili pracownicy dzisiejszego Wydziału Biologii i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego. Przywoływane tu opracowania ukazały się pod redakcją R. OLACZKA (2006, 2008, 2010, 2012) pod wspólną nazwą *Parki i ogrody Łodzi* i dotyczą kilkunastu parków i ogrodów (m.in.: park im. bp. Klepacza, park Źródlińska, Ogrody Księżego Młyna, Ogrody nad Łódką, park Sienkiewicza i park Moniuszki. W Uniwersytecie Łódzkim powstała również oryginalna praca meto-

dyczna poświęcona walorom przyrodniczym w turystyce i rekreacji (KOZUCHOWSKI 2005).

Istnieje też opracowanie dotyczące Lasu Łagiewnickiego (HAŁKA 1994), który jest największym lasem miejskim w Polsce i stanowi fragment Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich.

Znacznie liczniejsze są w dorobku łódzkich badaczy prace poświęcone obiektom stanowiącym dziedzictwo przemysłowe, w tym zabudowania fabryczne, ale również obiekty mieszkaniowe dla robotników oraz wille i pałace fabrykantów. Doczekały się opracowania również niektóre obiekty sakralne, a także główna ulica miasta – Piotrkowska, mała architektura, układy urbanistyczne dzielnic przemysłowych, powstały wreszcie monografie pozostałości materialnych oraz wyniki działalności społecznej czy organizacyjnej niektórych łódzkich fabrykantów.

Zainteresowanie badaczy zasobami materialnymi Łodzi w kontekście ich wykorzystania turystycznego rozpoczęło się na większą skalę dopiero w latach 70. XX w., kiedy „odkryto” i doceniono łódzką secesję, a następnie w końcu XX w., czyli w okresie totalnego upadku Łodzi przemysłowej.

Liczba, skala oraz indywidualność tych zasobów antropogenicznych pochodzących z XIX i początków XX w. jest na tyle znacząca, że może stać się podstawą nowego produktu turystycznego miasta.

Badania nad walorami antropogenicznymi Łodzi rozwinęły się głównie w ówczesnej Katedrze, a obecnym Instytucie Geografii Miast i Turyzmu w Uniwersytecie Łódzkim w latach 90. minionego stulecia oraz na początku lat XXI w. i są kontynuowane do dziś, choć z mniejszym natężeniem. Należy tu wymienić prace: S. KACZMAREK (1987, 1998) dotyczące terenów przemysłowych Łodzi, a zwłaszcza XIX-wiecznych „posiadeli wodno-fabrycznych” jako elementu potencjału turystycznego miasta, M. KRONENBERGA (2012) o wpływie zasobów dziedzictwa przemysłowego na atrakcyjność turystyczną Łodzi oraz S. LISZEWSKIEGO (1992) pt. *Miasto przemysłowe jako obiekt turystyczny. Przykład Łodzi*. J. JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ (1998) podjęła badania nad walorami turystycznymi pałaców łódzkich fabrykantów. K. STEFAŃSKI (2013) opublikował obszerną monografię willi powstałych w Łodzi, a E. SZKURLAT (1998) pracę o obiektach sakralnych Łodzi. S. LISZEWSKI (2013) w obszernym opracowaniu, opartym na badaniach empirycznych prowadzonych w ramach prac magisterskich, przedstawił pozostałości materialne po fortunach kilku najbardziej zamożnych fabrykantów łódzkich.

Ważne miejsce w badaniach geograficznoturystycznych zajęła również ulica Piotrkowska, główna ulica miasta od blisko 200 lat, której funkcję turystyczną zbadała A. WOLANIUK (1998), a walory poznawcze podwojek przy ulicy Piotrkowskiej J. ORZECZOWSKA

(2009). Małą architekturę dzielnicy Łódź-Śródmieście i jej atrakcyjność turystyczną zaprezentował J. KAŻMIERCZAK (2010).

Wymienione prace powstały w oparciu o materiały źródłowe uzyskane głównie podczas badań terenowych i jako opracowania dokumentalne mają dużą wartość. Również zastosowane metody badań mogą być wykorzystane przy analizie innych dużych miast w Polsce i w Europie. Szkoda jednak, że nie podjęto na terenie Łodzi bardziej syntetycznych prac pokazujących w ujęciu dynamicznym powstawanie, rozwój, a następnie kurczenie się czy przekształcanie zasobów turystycznych Łodzi.

Coraz większe zainteresowanie turystów miastami (w tym również i Łodzią) związane jest z organizacją cyklicznych lub jednorazowych wydarzeń kulturalnych, naukowych, rozrywkowych, sportowych i innych, których organizacja jest głównym magnesem przyciągającym przybyszów z kraju, a czasem i z zagranicy. Badania nad wydarzeniami organizowanymi w Łodzi podjęto na większą skalę dopiero po 2000 r. Dotyczą odbywających się w Łodzi festiwali (CUDNY 2006, LISZEWSKI 2014), imprez kulturalnych (STANISŁAWSKA 2007), międzynarodowych konferencji naukowych (KOTLICKA 2010) oraz targów (LATOSIŃSKA, LISZEWSKI 1998), a także wykreowania w mieście nowego produktu turystycznego, np. „Dzień z Borowiec-kim” (KRAKOWIAK, WŁODARCZYK 2009). Do tej grupy wydarzeń można również zaliczyć propozycję organizacji imprez związanych z tzw. bitwą łódzką stoczoną podczas I wojny światowej (BOŃCZAK 2013).

Organizacja wydarzeń, zwłaszcza kulturalnych, naukowych, sportowych, targowych i innych przy wykorzystaniu oryginalnych zasobów antropogenicznych Łodzi może być nową szansą rozwoju funkcji turystycznej tego posocjalistycznego miasta, dlatego powinny one być objęte stałym monitorowaniem w ramach programu badawczego nad Łodzią turystyczną.

3. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE ŁODZI

Zainteresowanie badawcze zagospodarowaniem turystycznym Łodzi było do tej pory niewielkie i koncentrowało się głównie na analizie bazy noclegowej, a zwłaszcza na hotelarstwie. Przez wiele lat Łódź wśród wielkich miast w Polsce była bardzo zaniedbana pod względem zainwestowania hotelowego. Było to spowodowane bardzo wyspecjalizowaną funkcją miasta od początku XIX w., skoncentrowaną w rękach kilku przemysłowców. Rozwój hotelarstwa w Łodzi na większą skalę rozpoczął się w latach 90. XX w. i trwa do dzisiaj. Cezurą wyznaczającą początki badań

naukowych nad hotelarstwem w Łodzi jest praca doktorska pt. *Hotelarstwo. Elementy marketingu* obroniona na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym UŁ, która następnie została opublikowana (TURKOWSKI 1993). Historię rozwoju hotelarstwa w Łodzi przedstawili w swojej pracy M. MILEWSKA i B. WŁODARCZYK (2004), a stan bazy noclegowej monitorowali przez ostatnie lata A. MATCZAK (1998, 2002, 2011) oraz B. WŁODARCZYK (2014). Cechą indywidualną łódzkiego hotelarstwa jest obok budowy nowych obiektów (CUDNY 2010) także rewitalizacja obiektów przemysłowych na funkcję hotelarską (CUDNY, ROUBA 2010, CYBULSKA 2011). Powstające w wyniku rewitalizacji fabryk (głównie włókienniczych) hotele są oryginalnym walorem Łodzi.

Kończąc omawianie prac dotyczących bazy noclegowej, warto również pamiętać, że nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego ukazał się jedyny w Polsce podręcznik z zakresu geografii hotelarstwa (KOWALCZYK 2001), autorstwa pracownika Uniwersytetu Warszawskiego, który przez kilka lat wykładał również na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego.

Inne elementy składające się na zagospodarowanie turystyczne umożliwiające pobyt turystów w mieście lub zachęcające ich do przyjazdu były w niewielkim stopniu przedmiotem badań naukowych w Łodzi.

Baza gastronomiczna, która wraz z bazą noclegową jest najważniejszym elementem wyposażenia miasta z punktu widzenia pobytu turystów, nie znalazła należytego zainteresowania wśród badaczy. Istnieje wprawdzie opracowanie autorstwa M. MILEWSKIEJ (2003) dotyczące łódzkich pubów, które można traktować jako interesujący przyczynek do szerszych studiów na temat zagospodarowania gastronomicznego Łodzi nie tylko od strony zaspokojenia potrzeb, ale również waloru turystycznego, brak jednak prac monitorujących proces rozwoju i zmian bazy gastronomicznej w posocjalistycznej Łodzi.

Interesujące badania przeprowadzono natomiast nad lokalizacją biur turystycznych w tym mieście (GRZELKA 1996, LATOSIŃSKA 2011). Jest to bardzo ciekawe zagadnienie pokazujące ekspansję instytucji organizujących turystykę dla łódzian i w przestrzeni miejskiej Łodzi. Warto tu przypomnieć, że w czasach PRL działało w Łodzi kilka biur turystycznych, a obecnie jest ich około dwustu.

Penetracja i poznanie turystyczne miasta wymaga obok rozwoju „infrastruktury turystycznej” (m.in. baza noclegowa, sieć komunikacyjna i inne) także wskaźówek praktycznych (jak zwiedzać) i merytorycznych (co warto zwiedzać). Wiedzę o tym zapewniają m.in. szlaki turystyczne i przewodniki.

W niniejszym artykule omówimy tylko te prace, które są rezultatem badań naukowych przeprowadzonych celowo w Łodzi. Wyniki zacytowanych prac

w tym opracowaniu nie zawsze znalazły uznanie w oczach administracji zarządzającej miastem, ale są one przykładem badań naukowych, których rezultaty mogą być wykorzystane w praktyce.

Wśród propozycji szlaków turystycznych po Łodzi warto wymienić trzy publikacje, których autorzy nie tylko merytorycznie uzasadnili celowość ich wytyczenia, ale także opisali je szczegółowo i wskazali, jak powinny one przebiegać. Szlaki te zarówno w nazwie, jak i treści nawiązują do byłych mieszkańców miasta, których działalność jest powszechnie znana, lub do koncepcji i wizji, np. artystycznych, jakie zrodziły się w Łodzi. Prace na temat nowych szlaków turystycznych opublikowali: M. WAWRZY尼亚K (2009) – na temat szlaku Juliana Tuwima w Łodzi, M. CHOJNACKA i M. PALUCH (2011) – dotyczącą szlaku nazwanego „Łódź Bajkowa” oraz S. SZYMCZAK i J. KACZMAREK (2011) – przedstawiającą propozycję szlaku sztuki modernistycznej K. Kobro i W. Strzezińskiego.

Wśród przewodników turystycznych po Łodzi opracowanych w oparciu o badania naukowe wymienimy cztery, które ukazały się drukiem i odpowiadają przyjętym zasadom oryginalności.

Najstarszym przewodnikiem geograficznym po Łodzi i regionie jest praca J. DYLIKA (1939), która ukazała się tuż przed wybuchem II wojny światowej, co spowodowało, że duża część jej nakładu uległa zniszczeniu. Jan Dylík urodził się w Łodzi i po ukończeniu studiów geograficznych oraz uzyskaniu doktoratu na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu powrócił do Łodzi i podjął intensywne badania geograficzne nad swoim miastem i okolicą. Rezultaty tych badań opublikował w cytowanej tu pracy, która przez wiele lat była pierwszym geograficznym przewodnikiem wykorzystywanym do turystycznej penetracji miasta i okolicy. Trzeba tu również nadmienić, że J. Dylík był w okresie międzywojennym prezesem Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Drugim oryginalnym przewodnikiem po Łodzi jest praca dwójki łódzkich architektów (SALM, WESOŁOWSKI 1992), pracowników naukowych Politechniki Łódzkiej, którzy wykorzystali do jej przygotowania nie tylko swoją wiedzę z zakresu historii architektury, ale również umiejętności rysunkowe, wzbogacając opracowanie o wiele oryginalnych rysunków i szkiców. W treści tego przewodnika nawiązano do rozwoju urbanistycznego miasta i na tym tle pokazano obiekty o uznanych walorach architektonicznych.

Dwa kolejne przewodniki (ORZECHOWSKA 2011, KRONENBERG, WAWRZY尼亚K, JONAS 2010) są autorскими opracowaniami oryginalnymi i wyjątkowymi nie tylko w skali Łodzi. Podstawy metodologiczne oraz wiedza faktograficzna w pracy dotyczącej podwórek przy ulicy Piotrkowskiej zostały w pierw przedstawię jako praca magisterska w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu na Wydziale Nauk Geograficz-

nych UŁ. Pomysł i treść tego przewodnika, który pokazuje różnorodność kulturową Łodzi przed II wojną światową od strony „podwórka”, jest w pełni autorski.

Autorzy – M. KRONENBERG, M. WAWRZY尼亚K i A. JONAS (2010) poświęcili pracę Łodzi filmowej, czyli jednej z ważnych funkcji kulturotwórczych miasta w okresie PRL. Zaproponowali czytelnikowi nie tylko poznanie miejsc lub instytucji związanych z produkcją filmu czy kształceniem ich twórców, ale również pokazują łódzkie plenery filmowe, które można odnaleźć w wielu polskich filmach. Pomysł i realizacja tego przewodnika są bardzo oryginalne.

4. PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA

Łódź należy do ośrodków naukowych, w których powstały opracowania ważne dla rozwoju podstaw teoretycznych badań nad turystyką. Dotyczą one koncepcji przestrzeni w badaniach turystyki, ich typów i modeli. Publikacje te, autorstwa S. LISZEWSKIEGO (1995), S. LISZEWSKIEGO i M. BACZWAROWA (1998) oraz WŁODARCZYKA (2009) wyznaczyły kierunki badań geograficznych nad turystyką, wśród których część została zweryfikowana na przykładzie Łodzi. Prace tematycznie związane z przestrzenią turystyczną, które dotyczą Łodzi, można podzielić na dwie grupy. Pierwsza to badania przestrzeni turystycznej mieszkańców Łodzi (przestrzeń zewnętrzna), druga dotyczy przestrzeni turystycznej zidentyfikowanej na obszarze miasta (przestrzeń wewnętrzną).

Pierwsza grupa prac to głównie rozprawy doktorskie, w których zajmowano się różnymi aspektami przestrzeni turystycznej wybranych grup społecznych lub zawodowych mieszkańców Łodzi. Pracą z tego cyklu była rozprawa J. LATOSIŃSKIEJ (1998b), która dotyczyła przestrzeni urlopowo-wakacyjnej pracowników wyższych uczelni Łodzi. Podłożem tych badań, obok wymienionej książki, jest również cykl artykułów autorstwa J. LATOSIŃSKIEJ (1997, 1998a). Kolejna praca doktorska, przygotowana przez J. KOWALCZYK-ANIOŁ (2007), została poświęcona przestrzeni urlopowo-wakacyjnej rodzin studentów UŁ. Innowacyjna w tej pracy była próba pokazania zidentyfikowanej przestrzeni w ujęciu dynamicznym, poprzez badanie wypoczynku trzech pokoleń: studentów, ich rodziców i dziadków. Autor następnej rozprawy, M. GUZ (2014) podjął interesujące badania przestrzeni wypoczynkowo-urlopowej łódzkiego środowiska lekarskiego, a M. MARO-KULCZYCKA (2014) określiła przestrzeń turystyczną studentów kierunku „turystyka i rekreacja” lub „geografia turystyki” we wszystkich uczelniach w Polsce, w tym również na Uniwersytecie Łódzkim. Pozwoliło to autorce pokazać podobieństwa i różnice

przestrzeni turystycznej badanej grupy studentów w zależności od ośrodka (miasta), w którym studiują oraz programu studiów.

Wymienione opracowania mają dużą wartość nie tylko poznawczą, ale także metodyczną. Prezentują bardzo solidny warsztat badawczy, który może być wykorzystany do dalszych badań i uogólnień. Do tej grupy prac dotyczącej przestrzeni turystycznej mieszkańców Łodzi można również zaliczyć artykuły A. MATCZAKA (1993, 1996), przedstawiające wyniki badań nad percepcją turystyczną uczniów szkół licealnych Łodzi.

W dorobku łódzkiego ośrodka geograficznego są również prace na temat przestrzeni turystycznej zidentyfikowanej w granicach Łodzi (przestrzeń wewnętrzną). Należy tu wymienić studia dotyczące ogrodów działkowych istniejących na terenie miasta (WOLANIUK 1991, SZKUP 2013), ogólnej przestrzeni turystycznej Łodzi (LISZEWSKI 1999, WILUŚ 1998) oraz dwóch typów przestrzeni turystycznej: eksploracji (LISZEWSKI 2009) i penetracji turystycznej (Kronenberg 2006). Przestrzeń turystyczna Łodzi została również przedstawiona na publikowanych samodzielnych mapach w *Atlasie miasta Łodzi*, których autorami są S. LISZEWSKI (2002) i B. WŁODARCZYK (2012).

5. AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA MIESZKAŃCÓW ŁODZI

Badania aktywności turystycznej różnych grup społecznych i demograficznych Łodzi prowadzone są głównie w ramach prac magisterskich i licencjackich na stosunkowo małych próbach badawczych.

Jeden z pierwszych opublikowanych artykułów, które dotyczyły aktywności wakacyjno-urlopowej mieszkańców Łodzi, jest autorstwa E. DZIEGIEĆ i S. LISZEWSKIEGO (1985), w którym przedstawiono nie tylko formy aktywności turystyczno-wypoczynkowej łodzian, ale również miejsca i regiony, w których były one realizowane. Artykuł dotyczy ostatniego okresu funkcjonowania PRL, co miało niewątpliwą wpływ na ograniczone możliwości zagospodarowania przez mieszkańców Łodzi ich czasu wolnego w okresie urlopów i wakacji. Na pracę tę należy zwrócić uwagę głównie pod kątem metodycznym, traktując wyniki poznawcze jako ilustrację stanu w określonym okresie historycznym.

Wśród bardziej dojrzałych naukowo opracowań przygotowanych przez pracowników Uniwersytetu Łódzkiego należy wymienić dwa powstałe w oparciu o bardzo starannie dobrany materiał empiryczny. Jedno z nich dotyczy wyjazdów wycieczkowych łodzian (KOSTRZEWA 1991), drugie wyjazdów na grzybobrania mieszkańców Łodzi (WILUŚ 1991). Obie te prace wzbu-

dziły dyskusję, podejmowały bowiem problematykę bardzo popularnych wówczas form aktywności turystycznej i wypoczynkowej, których badanie nastęczało wielu kłopotów ze względu na brak wiarygodnych materiałów źródłowych.

Bardziej aktualna jest natomiast praca autorstwa J. LATOSIŃSKIEJ i D. LUDWICKIEJ (2010), która podejmuje problematykę aktywności turystycznej młodzieży akademickiej Łodzi. Jest to opracowanie korespondujące z omówioną wcześniej problematyką przestrzeni turystycznej łodzian.

Po zapoznaniu się z przedstawionymi publikacjami należy postulować z jednej strony o rozszerzenie badań nad aktywnością turystyczną mieszkańców Łodzi i obszaru metropolitalnego, z drugiej o konieczność zorganizowania monitoringu zarówno form, jak i przestrzeni tej aktywności turystycznej, co może a nawet powinno być ważnym miernikiem badań nad warunkami oraz poziomem życia mieszkańców Łodzi.

6. RUCH TURYSTYCZNY

Badania ruchu turystycznego należą do najważniejszych, ale także najtrudniejszych zadań, jakie stają przed wszystkimi, którzy naukowo zajmują się turystyką. Wielkość, natężenie, sezonowość, struktura, cel, zasięg geograficzny ruchu turystycznego są obok studiów nad przestrzenią turystyczną najważniejszymi kanonami w geografii turystyki. Trudności w prowadzeniu badań nad ruchem turystycznym polegają z jednej strony na braku jednoznacznego zdefiniowania pojęcia migracji turystycznych, z drugiej zaś na trudnościach w precyzyjnym i kompleksowym pomiarze tych przemieszczeń.

W łódzkim ośrodku akademickim powstała praca teoretyczna na temat modelu badań ruchu turystycznego (MATCZAK 1992), która porządkuje wiele problemów teoretycznych, tworząc oryginalny model badawczy. Opracowanie to jest do dziś najważniejszym stanowiskiem geografów polskich w dyskusji nad badaniem ruchu turystycznego. Wykorzystuje się ją również w pracach empirycznych.

A. MATCZAK (2002) jest również autorem planszy pt. „Ruch turystyczny w Łodzi”, która stanowi część *Atlasu miasta Łodzi*. Przy tworzeniu tej planszy wykorzystano głównie materiały statystyczne pochodzące z badań frekwencji w hotelach i rejestrowanej bazie noclegowej.

Dzięki staraniom Regionalnej Organizacji Turystycznej Województwa Łódzkiego na terenie Łodzi i województwa podjęto odpowiednio zorganizowane wielomiesięczne badania terenowe (głównie ankietowe, ale także pomiar frekwencji) ruchu turystycznego. W roku 2008 badania te prowadził zespół utworzony

przez Małopolską Organizację Turystyczną, a od 2009 r. Instytut Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego. Ich rezultaty, wraz z analizą statystyczną, kartograficzną i opisową, opublikowano w pracach zbiorowych, które ukazały się pod redakcją S. LISZEWSKIEGO (2010) oraz B. WŁODARCZYKA (red. 2011, red. 2012).

Były to pierwsze prowadzone w tej skali przestrzennej wyniki naukowych badań ruchu turystycznego i dawały podstawę do określenia wielkości migracji turystycznych na terenie Łodzi i województwa łódzkiego. Badania wykonane tą samą metodą przez cztery kolejne lata były podstawą do oceny stanu i prognozowania przewidywanych zmian.

Niestety, z przyczyn finansowych badania zostały zawieszono, co należy uznać za brak zainteresowania władz miasta i województwa rozwojem turystyki na tym terenie.

7. PRODUKT TURYSTYCZNY – STRATEGIE ROZWOJU TURYSTYKI

W środowisku geografów Instytutu Geografii Miast i Turyzmu UŁ powstała pierwsza w Polsce przygotowana przez geografów praca naukowa uznawana również jako podręcznik akademicki pt. *Produkt turystyczny* (KACZMAREK, STASIAK, WŁODARCZYK 2010). Oryginalność tej pracy polega na zaprezentowaniu w niej geograficznego punktu widzenia na ekonomicznie do tej pory definiowany produkt turystyczny. Zainteresowanie tą pracą potwierdza fakt, że doczekała się ona kilku wydań, w tym w języku rosyjskim.

Oprócz wymienionej tu „sztandarowej” książki warto przypomnieć, że pracownicy Instytutu od lat prowadząc studia nad turystyką w Łodzi i regionie podejmowali również prace o charakterze aplikacyjnym. Początkowo na ich podstawie przygotowywano foldery gmin (Inowłódz, Nowe Miasto n. Pilicą) wykonane na zlecenie samorządów lokalnych, ale także opracowanie o charakterze instruktażowym (WOJCIECHOWSKA 1992) wykonane na zamówienie Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki w Warszawie.

Opracowaniem studialnym z przeznaczeniem do aplikacji było *Studium wiedzy o regionie łódzkim. Rozwój turystyki w regionie łódzkim* (1995), które powstało z inspiracji i pomocy Fundacji Rozwoju Przedsiębiorczości w Łodzi, pod opieką której działała Łódzka Grupa Rozwoju Turystyki. To właśnie członkowie tej Grupy są autorami poszczególnych części opracowania. Warto tu jeszcze wspomnieć, że synteza tej pracy ukazała się w kilku częściach w „Dzienniku Łódzkim” (najstarszej wydawanej w Łodzi gazecie codziennej).

Zespół pracowników Instytutu (KACZMAREK, LISZEWSKI, WŁODARCZYK 2006) przygotował i opublikował *Strategię rozwoju turystyki w Łodzi*. Zleceniodawcą tego opracowania był Urząd Miasta Łodzi, a wydawcą Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Praca ta wykonana została zgodnie z wymaganiami stawianymi przed tego rodzaju opracowaniem i składała się z siedmiu części, w których przedstawiono ideę i założenia metodyczne, walory turystyczne Łodzi, zagospodarowanie turystyczne, ruch turystyczny, organizację i zarządzanie turystyką w Łodzi, promocję turystyczną miasta i analizę SWOT. Najważniejszą częścią strategii była część poświęcona misji i koncepcji megaproduktów turystycznych, które powinny zdecydować o rozwoju funkcji turystycznej w mieście.

Refleksje płynące z kontaktów środowiska akademickiego Łodzi zajmującego się problematyką turystyczną z władzami samorządowymi wskazują, że nawet zainteresowanie wyrażone w formie zlecenia badań (pomiaru ruchu turystycznego, badania produktu turystycznego, strategia rozwoju turystyki) nie mają dalszego ciągu. Władze Łodzi i województwa łódzkiego nigdy do tej pory nie zadeklarowały w sposób oficjalny (uchwały odpowiednich rad) chęci czy woli rozwoju funkcji turystycznej w tej części Polski. Być może jest to wciąż efekt syndromu miasta przemysłowego?

8. INNE PRACE

Ukazało się stosunkowo niewiele opracowań dotyczących problemów turystyki w Łodzi, które „nie zmieściły się” w wymienionej w tym artykule problematyce. Zgodnie z przyjętym na początku pracy założeniem, nie uwzględniono tu: opracowań promocyjnych, folderów, prac reklamowych, ale także przewodników czy spacerowników, w których zgromadzono wiedzę już wcześniej opisaną, jak również prac niepublikowanych, w tym prac magisterskich, licencjackich, dyplomatycznych i innych.

Przykładem innych prac badawczych związanych z turystyką może być artykuł J. JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ (1993), w którym przedstawiono wiedzę geograficzną i percepcję Łodzi przez studentów ostatniego roku studiów z geografii turystyki. Następny dotyczący studentów turystyki i rekreacji jest artykuł M. MARO-KULCZYCKIEJ (2010). Interesującą tematykę podjął również W. KOPEĆ (2006) w artykule poświęconym przemianom treści turystycznych prezentowanych na planach Łodzi wydawanych po 1989 r. Praca ta koresponduje z wcześniejszymi uwagami dotyczącymi rozwoju turystyki w mieście.

9. BADANIA TURYSTYCZNE PROWADZONE NAD STREFĄ PODMIEJSKĄ – OBSZAREM METROPOLITALNYM ŁODZI

Tytuł tego rozdziału co do zasięgu przestrzennego ma charakter umowny. Inaczej bowiem delimitowana była jeszcze w latach 90. ubiegłego wieku strefa podmiejska, a inaczej obecnie obszar metropolitalny. Generalnie jednak można uznać, że współczesny obszar metropolitalny (powiaty: zgierski, brzeziński, wschodni łódzki, pabianicki i niektóre gminy powiatu łaskiego) obejmuje w całości strefę podmiejską Łodzi. To wyjaśnienie jest tu o tyle ważne, że w tytułach niektórych prac wymiennie podaje się strefę podmiejską i obszar metropolitalny.

Badania naukowe nad powstaniem i rozwojem funkcji turystyczno-wypoczynkowej i przemianami zachodzącymi pod wpływem turystyki w strefie podmiejskiej Łodzi jako pierwszy podjął A. Matczak, który w 1982 r. obronił pracę doktorską na ten temat. Było to jedno z pierwszych (a może nawet pierwsze) w Polsce opracowanie o takim zasięgu przestrzennym i takiej skali badanego problemu. Niestety, praca ta nie została opublikowana w całości, ukazało się natomiast kilka artykułów, w których przedstawiono najważniejsze wyniki badań (MATCZAK 1985, 1986, 1987, 1988 i in.). Stały się one inspiracją do podejmowania na tym terenie kolejnych badań. Szczegółowe studia nad kształtowaniem się podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej Łodzi tym razem w zachodnim (poszerzonym) sektorze strefy, podjął uczeń A. Matczaka R. SZKUP (2003) w opublikowanej pracy doktorskiej.

Kolejna praca doktorska obejmująca północną część strefy podmiejskiej Łodzi położoną w strefie krawędziowej wzniesień łódzkich została przygotowana przez B. WŁODARCZYKA (1999). Autor dokonał w niej m.in. analizy rozwoju typów przestrzeni turystycznej na badanym obszarze, ujmując wyniki swoich studiów w formie modelu.

Następna praca doktorska, jaka powstała na obszarze strefy podmiejskiej Łodzi dotyczy procesów urbanizacji turystycznej (MAKOWSKA-ISKIERKA 2011). Autorka prześledziła procesy urbanizacji na terenach wsi, na których A. Matczak odnotował 20 lat wcześniej pojawienie się drugich domów i początki rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowej.

To pojawienie się kolejno po sobie czterech prac doktorskich (MATCZAK 1982, SZKUP 2003, WŁODARCZYK 1999, MAKOWSKA-ISKIERKA 2011) realizowanych w różnych fragmentach strefy podmiejskiej Łodzi wskazuje na wielką aktywność przekształceń, jakie dokonały się na obrzeżach wielkiego miasta przemysłowego, które jak wynika z badań L. STRASZEWICZA (1954) jeszcze w latach 50. XX w. było otoczone obszarem występowania tradycyjnego rolnictwa.

Niezależnie od omówionej tematyki w strefie podmiejskiej Łodzi prowadzone były badania nad genezą osadnictwa turystycznego (STEJSKAŁ 1992, LISZEWSKI 1987) oraz podmiejskich letnisk, jakie istniały tu w okresie międzywojennym (MAKOWSKA-ISKIERKA, WŁODARCZYK 2012).

Nowe, raczej przyszłościowe spojrzenie na strefę podmiejską Łodzi przedstawił S. LISZEWSKI (2005) w pracy dotyczącej metropolitalnego regionu turystyczno-wypoczynkowego Łodzi.

Badania prowadzone na obszarze strefy podmiejskiej Łodzi w okresie ostatnich 40–50 lat wykazały obecność intensywnych procesów przemian tego terenu, których bezpośrednim sprawcą była funkcja turystyczno-wypoczynkowa kreowana głównie przez mieszkańców wielkiego, monofunkcyjnego miasta przemysłowego. Monitorowanie tych przemian pozwoliło zidentyfikować procesy i prawidłowości, a omawiany obszar stał się najlepiej pod tym względem przebadanym poligonem badawczym nie tylko w skali Polski.

10. ZAKOŃCZENIE

Celem autora niniejszego artykułu była próba zidentyfikowania prac naukowych, które dotyczą turystyki na terenie Łodzi i strefy podmiejskiej lub aktywności turystycznej łodzian poza granicami miasta, ich prezentacji i oceny. Porządkując zgromadzone prace przypisano je do jednej z ośmiu wydzielonych grup tematycznych. Podział ten jest umowny, ale zdaniem autora dobrze oddaje tematykę i kierunki badań nad turystyką prowadzone w łódzkim ośrodku akademickim.

Przegląd tematyczny, ale również metodologiczny wspomnianego dorobku badawczego pozwolił na sformułowanie ogólniejszych refleksji.

1. Łódź wyrosła i rozwijała się jako typowe monofunkcyjne miasto przemysłowe, co skazywało je na miano miasta aturystycznego. Opinię tę rozpowszechniły również wydawnictwa fachowe i ogólnodostępne media. Należy dodać, że Łódź do 1945 r. była pozbawiona państwowych szkół wyższych, co skutkowało brakiem badań naukowych zarówno dotyczących Łodzi i jej mieszkańców, jak i prezentacji miasta na arenie krajowej i międzynarodowej.

2. Podjęcie badań naukowych przez łódzkie środowisko akademickie zbiegło się w czasie z początkiem upadku realnego socjalizmu, co zaowocowało w Łodzi niespotykanym w historii tego miasta kryzysem i upadkiem przemysłu włókienniczego, który stworzył Łódź i był przez ponad półtora wieku siłą napędową tego miasta.

3. To miejsce i ten czas zdecydował o tematyce badań nad turystyką prowadzonych w Łodzi. Ich początki dotyczyły wprawdzie badań nad wyjazdami turystyczno-wypoczynkowymi łodzian poza miasto, później rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowej strefy podmiejskiej oraz znaczenia ogródków działkowych w mieście jako przestrzeni wypoczynkowej dla mieszkańców. Prace te miały charakter badań podstawowych i opierały się na bardzo solidnych studiach terenowych. Tematyka badań podjęta w pierwszym okresie rozszerzyła się i jest nadal kontynuowana.

4. Drugi etap badań naukowych nad turystyką w Łodzi charakteryzuje się powstaniem ważnych opracowań teoretycznych. Jest to związane z rozwojem i dojrzewaniem kadry naukowej oraz potrzebą oparcia studiów empirycznych na podstawach teoretyczno-metodologicznych. Powstały wówczas w Łodzi prace dotyczące modelu badań ruchu turystycznego, przestrzeni turystycznej, urbanizacji turystycznej, produktu turystycznego czy funkcji turystycznej.

5. Kolejny etap w badaniach turystyki w Łodzi związany był z poszukiwaniem istniejących lub powstałych – np. na skutek upadku przemysłu – miejscowych zasobów, które mogą w nowych warunkach stać się atrakcjami czy walorami turystycznymi miasta. To właśnie wtedy badacze podjęli prace nad waloryzacją ogrodów, parków i Lasu Łągiwnickiego, terenów poprzemysłowych i układów urbanistycznych, rewitalizacji obiektów pofabrycznych, wartości pałaców czy willi, ale także ulicy Piotrkowskiej, wydarzeń kulturalnych, sportowych czy naukowych. Sfera poszukiwań w Łodzi nowych walorów lub nowych przestrzeni bardzo się rozszerzyła i dała podstawę do formułowania pierwszych strategii rozwoju turystyki w tym poprzemysłowym i posocjalistycznym mieście.

6. Obecny stan przebudowy i przekształceń miasta powinien również znaleźć swoje odbicie w tematyce badawczej nad turystyką w Łodzi. Wydaje się, że zarówno dotychczasowy dorobek badawczy, jak i potencjał naukowy łódzkiego środowiska akademickiego predestynuje je do podjęcia nowych wyzwań teoretycznych i aplikacyjnych. Celem nadrzędnym tych badań powinno być z jednej strony wskazanie udokumentowanych produktów turystycznych, które powinny współuczestniczyć w procesie rozwoju Łodzi w najbliższych latach, z drugiej strony dostarczenie argumentów wskazujących na konieczność rozwoju aktywności turystycznej mieszkańców miasta, co jest współcześnie ważnym wskaźnikiem warunków i poziomu życia.

Realizacja nawet tak ogólnie zakreślonych celów wymaga dysponowania aktualnymi materiałami źródłowymi. Przy obecnym stanie polskiej statystyki należałoby zorganizować stały dobrze funkcjonujący monitoring, który powinien objąć m.in. ruch turystyczny,

wydarzenia kulturalne, naukowe, sportowe, nowe przestrzenie turystyczne oraz inne elementy zasobów turystycznych Łodzi i regionu metropolitalnego.

BIBLIOGRAFIA

- BOŃCZAK B., 2013, *Bitwa Łódzka z 1914 roku jako szansa na rozwój militarnej turystyki kulturowej w metropolitalnym regionie turystycznym Łodzi*, „Turyzm./Tourism”, 23, 1, s. 17–27.
- CHOJŃACKA M., PALUCH M., 2011, *Szlak turystyczny „Łódź bajkowa”. Wyzwania i bariery*, [w:] B. Włodarczyk, B. Krakowiak, J. Latosińska (red.), *Kultura i turystyka. Wspólna droga*, Regionalna Organizacja Turystyczna, Łódź, s. 233–243.
- CUDNY W., 2006, *Festiwal Dialogu Czterech Kultur jako przykład strategicznego produktu turystycznego*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 10, s. 117–128.
- CUDNY W., 2010, *Hotel Qubus jako przykład nowego obiektu noclegowego w Łodzi*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 10, s. 117–128.
- CUDNY W., ROUBA R., 2010, *Funkcja hotelarska w kompleksie Manufaktury w Łodzi na przykładzie hotelu Andel’s*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 15, s. 145–158.
- CYBULSKA K., 2011, *Przystosowanie obiektów zabytkowych do pełnienia funkcji hotelarskiej – przykład Łodzi*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 17, s. 105–135.
- DYLIK J., 1939, *Łódź i okolice. Przewodnik geograficzny*, Nakładem Zarządu Miejskiego, Łódź.
- DZIEGIEĆ E., LISZEWSKI S., 1985, *Wyjazdy wakacyjno-urlopowe mieszkańców Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Turyzm”, 1, s. 5–26.
- GRZELKA D., 1996, *Lokalizacja biur podróży na terenie Łodzi*, „Turyzm”, 6, 1, s. 5–29.
- GUZ M., 2014, *Przestrzeń wypoczynku urlopowego łódzkiego środowiska lekarskiego w świetle metod statystycznych*, mps pracy doktorskiej na Wydziale Nauk Geograficznych, Łódź.
- HAŁKA B., 1994, *Turystyczno-wypoczynkowa funkcja Lasu Łągiwnickiego*, „Turyzm”, 4, 1, s. 73–87.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1993, *Wiedza geograficzna studentów V roku geografii (specjalność geografia turystyki) a ich percepcja Łodzi*, „Turyzm”, 3, 2, s. 71–77.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1998, *Walory turystyczne pałaców łódzkich fabrykantów*, „Turyzm”, 8, 2, s. 91–101.
- KACZMAREK J., LISZEWSKI S., WŁODARCZYK B., 2006, *Strategia rozwoju turystyki w Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 126 s.
- KACZMAREK J., STASIAK A., WŁODARCZYK B., 2010, *Produkt turystyczny. Pomysł. Organizacja. Zarządzanie*, wyd. III, zmienione, PWE, Warszawa, 447 s.
- KACZMAREK S., 1987, *Posiadła wodno-fabryczne Łodzi XIX-wiecznym skansenem przemysłu włókienniczego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Turyzm”, 3, s. 136–150.
- KACZMAREK S., 1998, *XIX-wieczne tereny przemysłowe Łodzi jako element potencjału turystycznego*, „Turyzm”, 8, 2, s. 85–90.
- KĄŻMIERCZAK J., 2010, *Tablice pamiątkowe i pomniki na obszarze dzielnicy Łódź-Śródmieście jako obiekty upamiętniające osoby i wydarzenia z przeszłości Łodzi*, „Turyzm”, 20, 1, s. 13–20.
- KOPEĆ W., 2006, *Przemiany prezentacji treści turystycznej na planach miasta Łodzi wykonanych po 1989 roku*, „Turyzm”, 16, 2, s. 121–128.
- KOSTRZEWA J., 1991, *Wyjazdy wycieczkowe mieszkańców Łodzi jako forma wypoczynku poznawczego*, „Turyzm”, 1, 2, s. 33–54.
- KOTLIĆKA J., 2010, *Międzynarodowa Konferencja Promieni Kosmicznych w Łodzi jako przykład turystyki kongresowej (studium przypadku)*, „Turyzm./Tourism”, 20, 1, s. 51–56.

- KOWALCZYK A., 2000, *Geografia turystyki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KOWALCZYK A., 2001, *Geografia hotelarstwa*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 423 s.
- KOWALCZYK-ANIOŁ J., 2007, *Rozwój przestrzeni urlopowo-wakacyjnej rodzin studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, ser. „Szlakami Nauki”, nr 34, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 159 s.
- KOZUCHOWSKI K., 2005, *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Wyd. Kurpisz SA, Poznań, 200 s.
- KRAKOWIAK B., WŁODARCZYK B., 2009, „Dzień z Borowieckim” – projekt nowego produktu turystycznego Łodzi, [w:] A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać!*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Łódź, s. 249–265.
- KRONENBERG M., 2006, *Teoretyczne i rzeczywiste obszary penetracji turystycznej na terenie Łodzi*, „Turyzm”, 16, 1, s. 21–32.
- KRONENBERG M., 2012, *Wpływ zasobów dziedzictwa przemysłowego na atrakcyjność turystyczną miasta. Przykład Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 224.
- KRONENBERG M., WAWRZYŃIAK M., JONAS A., 2010, *Przewodnik po filmowej Łodzi*, REGIO, Łódź.
- LATOŚIŃSKA J., 1997, *Przestrzeń urlopowo-wakacyjna jako obszar potrzeb wypoczynkowych mieszkańców dużego miasta na przykładzie grupy pracowników wyższych uczelni Łodzi*, „Turyzm”, 7, 1, s. 5–24.
- LATOŚIŃSKA J., 1998a, *Przestrzeń turystyczna łodzian*, „Turyzm”, 8, 2, s. 5–26.
- LATOŚIŃSKA J., 1998b, *Przestrzeń urlopowo-wakacyjna pracowników wyższych uczelni Łodzi*, ser. „Szlakami Nauki”, nr 27, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 159 s.
- LATOŚIŃSKA J., LISZEWSKI S., 1998, *Wystawa „Regiony turystyczne – na styku kultur” – najważniejsza impreza turystyczna Łodzi*, „Turyzm”, 8, 2, s. 115–129.
- LATOŚIŃSKA J., LUDWICKA D., 2010, *Aktywność turystyczna młodzieży akademickiej na przykładzie wyższych uczelni Łodzi*, „Turyzm”, 20, 1, s. 21–28.
- LATOŚIŃSKA J., 2011, *Biura podróży w środowisku wielkomiejskim: przykład Łodzi*, [w:] B. Włodarczyk (red.), *Turystyka. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 297–315.
- LISZEWSKI S., 1987, *Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Turyzm”, 3, s. 33–54.
- LISZEWSKI S., 1992, *Miasto przemysłowe jako obiekt turystyczny. Przykład Łodzi*, „Turyzm”, 2, 1, s. 9–24.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turyzm”, 5, 2, s. 87–103.
- LISZEWSKI S., 1999, *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, „Turyzm”, 9, 1, s. 51–73.
- LISZEWSKI S., 2002, *Plansza XLI: Wielkomiejskie walory turystyczne Łodzi (wybrane przykłady)*, [w:] S. Liszewski (red.), *Atlas miasta Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- LISZEWSKI S., 2005, *Metropolitalny region turystyczno-wypoczynkowy. Przykład miasta Łodzi*, „Turyzm”, 15, 1–2, s. 121–138.
- LISZEWSKI S., 2009, *Miejska przestrzeń eksploracji turystycznej. Przykład Łodzi*, „Turyzm”, 19, 1–2, s. 121–138.
- LISZEWSKI S. (red.), 2010, *Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w 2009 roku*, Regionalna Organizacja Turystyczna, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- LISZEWSKI S., 2013, *Stan i kierunki badań nad turystyką w łódzkim ośrodku akademickim*, [w:] L. Butowski (red.), *Badania naukowe w turystyce – stan i perspektywy rozwoju*, Szkoła Główna Turystyki i Rekreacji, Warszawa, s. 115–142.
- LISZEWSKI S., 2014, *Festiwal Nauki, Techniki i Sztuki w Łodzi jako wydarzenie*, [w:] B. Krakowiak, B. Włodarczyk (red.), *Kultura i turystyka. W kręgu wydarzeń*, Regionalna Organizacja Turystyczna, Łódź, s. 89–102.
- LISZEWSKI S., BACZWAROW M., 1998, *Istota i właściwości przestrzeni rekreacyjno-turystycznej*, „Turyzm”, 8, 1, s. 39–67.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2011, *Procesy urbanizacyjne na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, ser. „Szlakami Nauki”, nr 37, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 203 s.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., WŁODARCZYK B., 2012, *Podmiejskie letniska Łodzi w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] J. Kowalczyk-Anioł, M. Makowska-Iskierka (red.), *Turystyka. Moda na sukces*, ser. „Warsztaty z Geografii Turystyki”, t. 2, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 83–118.
- MARO-KULCZYCKA M., 2010, *Charakterystyka studentów I roku turystyki i rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego w roku akademickim 2010/2011*, „Turyzm/Tourism”, 20, 2, s. 63–68.
- MARO-KULCZYCKA M., 2014, *Przestrzeń turystyczna studentów kierunku turystyka i rekreacja Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] S. Tanaś, J. Mokras-Grabowska (red.), *Od autentyczności do komercji – o doświadczaniu w turystyce*, „Warsztaty z Geografii Turystyki”, t. 4, s. 91–105.
- MATCZAK A., 1982, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, mps pracy doktorskiej na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- MATCZAK A., 1986, *Budownictwo lotniskowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica”, 7, s. 137–166.
- MATCZAK A., 1988, *Chłonność naturalna środowiska przyrodniczego w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica”, 9, s. 143–183.
- MATCZAK A., 2002, *Efektywność wykorzystania rejestrowanych obiektów noclegowych w Łodzi w latach 1979–2000*, „Turyzm”, 12, 2, s. 65–78.
- MATCZAK A., 1985, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica”, 5, s. 299–312.
- MATCZAK A., 1992, *Model badań ruchu turystycznego. Studium metodologiczne*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 241 s.
- MATCZAK A., 1993, *Percepcja przestrzeni turystycznej Polski przez młodzież licealną Łodzi*, „Turyzm”, 3, 2, s. 61–70.
- MATCZAK A., 1996, *Percepcja regionalnej przestrzeni turystycznej przez uczniów szkół licealnych Łodzi*, „Turyzm”, 6, 1, s. 63–75.
- MATCZAK A., 1987, *Próba określenia funkcji wypoczynkowej osiedli podmiejskich na przykładzie Kolumny*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Turyzm”, 3, s. 55–85.
- MATCZAK A., 2002, *Ruch turystyczny w Łodzi*, [w:] S. Liszewski (red.), *Atlas miasta Łodzi*, Plansza XL, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- MATCZAK A., 1998, *Turystyczna baza noclegowa w Łodzi w latach 1979–1997*, „Turyzm”, 8, 2, s. 28–56.
- MATCZAK A., 2011, *Turystyczna baza noclegowa w Łodzi w latach 1979–2009*, [w:] B. Włodarczyk (red.), *Turystyka. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 287–296.
- MILEWSKA M., 2003, *Łódzkie puby jako atrakcja turystyczna miasta w opinii przechodniów i osób przyjeżdżających do Łodzi*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 3, s. 101–117.
- MILEWSKA M., WŁODARCZYK B., 2004, *Historia hotelarstwa w Łodzi*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 5, s. 55–94.
- OLACZEK R. (red.), 2006, 2006, 2008, 2010, 2012, *Parki i ogrody Łodzi*, Stowarzyszenie Film – Przyroda – Kultura, Łódź.
- ORZECZOWSKA J., 2009, *Miasto subiektywnie – łódzkie podwórka przy ul. Piotrkowskiej*, [w:] A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać!*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Łódź, s. 233–243.

- ORZECZOWSKA J., 2011, *Podwórka Piotrkowskiej. Przewodnik*, REGIO, Łódź.
- SALM J., WESOŁOWSKI J., 1992, *Łódź. Przewodnik*, Zarząd Miasta Łodzi, Łódź.
- STANISŁAWSKA A., 2007, *Imprezy kulturalne jako elementy identyfikacji turystycznej Łodzi*, [w:] A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka. Razem czy oddzielnie?*, Łódź, s. 205–218.
- STEFAŃSKI K., 2013, *Łódzkie wille fabrykanckie*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- STEJSKAŁ J., 1992, *Podmiejskie rezydencje burżuazji łódzkiej i ich funkcje wypoczynkowe dawniej i obecnie*, „Turizm”, 2, 2, s. 25–44.
- STRASZEWICZ L., 1954, *Strefa podmiejska Łodzi*, „Przegląd Geograficzny”, XXVI, 4, s. 182–197.
- Studium wiedzy o regionie łódzkim. Rozwój turystyki w regionie łódzkim*, 1995, praca zbiorowa, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 240 s.
- SZKUP R., 2003, *Kształtowanie podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej. Przykład zachodniego sektora strefy podmiejskiej Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 210 s.
- SZKUP R., 2013, *Użytkowanie rodzinnych ogrodów działkowych (ROD) przez społeczność wielkomiejską. Przykład Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- SZKURŁAT E., 1998, *Najstarsze obiekty sakralne Łodzi i ich walory poznawcze*, „Turizm”, 8, 2, s. 103–113.
- SZYMCAK S., KACZMAREK J., 2011, *Szlak sztuki modernistycznej Katarzyny Kobro i Władysława Strzemińskiego jako potencjalny produkt turystyczny w przestrzeni Łodzi*, [w:] B. Włodarczyk, B. Krakowiak, J. Latosińska (red.), *Kultura i turystyka. Wspólna droga*, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź, s. 255–272.
- TURKOWSKI M., 1993, *Hotelarstwo. Elementy marketingu*, PWE, Warszawa, 200 s.
- WAWRZYŃIAK M., 2009, *Projekt szlaku Juliana Tuwima w Łodzi*, [w:] A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać!*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Łódź, s. 127–146.
- WILUŚ R., 1991, *Wyjazdy na grzybobrania jako forma wypoczynku mieszkańców miast. Przykład Łodzi*, „Turizm”, 8, 1, s. 55–71.
- WILUŚ R., 1998, *Wiedza o mieście przemysłowym Łodzi w świetle analizy przewodników turystycznych*, „Turizm”, 8, 2, s. 57–74.
- WŁODARCZYK B., 1999, *Przemiany form aktywności turystycznej. Przykład Krawędzi Wyżyny Łódzkiej*, ser. „Szlakami Nauki”, nr 29, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 194 s.
- WŁODARCZYK B., 2009, *Przestrzeń turystyczna. Istota. Koncepcje. Determinanty rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 268 s.
- WŁODARCZYK B. (red.), 2011, *Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w 2010 roku*, Regionalna Organizacja Turystyczna, Instytut Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź, 187 s.
- WŁODARCZYK B. (red.), 2012, *Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w 2011 roku*, Regionalna Organizacja Turystyczna, Instytut Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź, 205 s.
- WŁODARCZYK B., 2014, *Baza noclegowa Łodzi i regionu łódzkiego na początku drugiej dekady XXI wieku*, [w:] B. Krakowiak, J. Latosińska (red.), *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość turystyki*, ser. „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, t. 5, s. 255–277.
- WOJCIECHOWSKA J., 1982, *Aktywizacja wsi poprzez działalność turystyczną. Poradnik praktyczny dla samorządów lokalnych i mieszkańców wsi*, Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, Warszawa-Łódź, 43 s.
- WOLANIUK A., 1991, *Ogrody działkowe Łodzi jako teren wypoczynku mieszkańców miasta*, „Turizm”, 1, 1, s. 31–53.
- WOLANIUK A., 1998, *Funkcja turystyczna ulicy Piotrkowskiej*, „Turizm”, 8, z. 2, s. 75–84.

Artykuł wpłynął do redakcji:
7 października 2015 r.